

Liucija Citavičiūtė

LITUANISTIKOS PAMINKLŲ PAIEŠKOS
UŽSIENIO ARCHYVUOSE
IR MOKSLINĖSE BIBLIOTEKOSE

Senosios lietuvių raštijos tyrėjų akiratin patenka vis daugiau unikalios faktografinės ir dokumentinės medžiagos, pildančios ar koreguojančios mūsų žinias apie XVI–XIX amžiaus lietuvių raštiją ir jos kūrėjus, taip pat atskleidžiančios interkultūrinius lietuvių literatūros ryšius ir išryškinančios spalvingą Lietuvos senosios literatūros vaizdinį. Nemaža šaltinių randama netolimų valstybių – Lenkijos, Vokietijos, Čekijos, Rusijos – mokslo ir kultūros centruose.

Šiame straipsnyje apžvelgiamos autorės pastarųjų metų lituanistikos paieškos Lenkijos ir Vokietijos mokslinėse bibliotekose bei archyvuose. Nurodytu laikotarpiu ieškota naujos medžiagos apie du žinomus XVIII-ojo ir XIX-ojo amžiaus Mažosios Lietuvos kunigus, ypač nusipelnčius lietuvių literatūrai ir raštijai – Martyną Liudviką Rėzą (1776–1840) ir Johaną Jakobą Kvantą (1686–1772).

Apie tuos asmenis žinome nemažai, tačiau nepakankamai. Daugiau žinių sukaupta apie Rėzą. Turime išsamią jo biografiją ir kūrybos apžvalgą, parašytą Albino Jovaišo¹. Monografijoje autorius pirmą kartą aptarė visą trikalbį (vokiečių, lotynų ir lietuvių) Rėzos kūrybinį palikimą. Vis dėlto iki šiol tradiciškai Rėzos vardas pirmiausia siejamas su lietuvių tautosaka ir Kristijono Donelaičio kūrybos publikavimu, nepelnytai pamirštant kitas reikšmingas jo mokslinės ir kūrybinės veiklos sritis. Todėl pabandyta suregistruoti ir aktualizuoti mažai žinomą (ar iki šiol

¹ Albinas Jovaišas, *Liudvikas Rėza*, Vilnius: Vaga, 1969.

nežinomą) lotynišką ir vokišką M. L. Rėzos kūrybinio palikimo dalį, saugomą Vokietijos ir Lenkijos archyvuose. Sukaupta medžiaga bus panaudota rengiant daugiatomį Rėzos *Raštų* rinkinį, apimsiantį įvairiašakę ir įvairiakalbę Rėzos kūrybą: filologinius ir teologinius raštus, poeziją ir vertimus, tautosakos teoriją, publikacijas ir recenzijas, originaliosios lietuvių literatūros publikavimą, istorinius raštus ir rankraščius. Tai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto projektas, patvirtintas ir remiamas Valstybinės lietuvių kalbos komisijos.

Kvantą pažįstame dar mažiau. Šios itin spalvingos asmenybės biografija ir bibliografija nėra tirta. Jis visuomenei pristatytas tik keliomis informacinio turinio žinutėmis enciklopedijose ir biografiniuose žinyuose. Yra išlikusios dvi gana fragmentiškos ir viena išsamesnė Kvantos biografija, parašyta vokiečių kalba ir prieinama siauram skaitytojų ratui. Pirmoji – Kvantos auklėtinio vyskupo Liudviko Ernsto Borovskio pranešimas, perskaitytas Karaliaučiaus Karališkosios vokiečių draugijos susirinkime 1793 metais, iškilmingai minint 50-ąsias Draugijos įsteigimo metines. Tekstas buvo išspausdintas Draugijos leistame moksliniame žurnale *Preussisches Archiv*. Antroji – Karaliaučiaus universiteto absolventės Luise's Gilde's iš Klaipėdos disertacija, apginta Teologijos fakultete ir publikuota atskira brošiūra 1933 metais. Trečiosios autorius – Karaliaučiaus katedros kunigas Albertas Nietzki's. Jo knygoje, išspausdintoje 1905 metais, pirmą kartą publikuotas Kvantos portretas.

Kaupiant medžiagą planuojamai studijai apie XVIII amžiaus Karaliaučių, bandyta pasekti J. J. Kvantos pėdsakais ir iš lituanistinių pozicijų interpretuoti žinias apie to meto Prūsų (arba Mažąją) Lietuvą Prūsijos Karalystės ir Vidurio Europos kontekste. Kvantas visą gyvenimą pragyveno Karaliaučiuje ir mirė, įpusėjęs devintą dešimtį, tad išsamesnė jo biografija galėtų tapti viso XVIII amžiaus Prūsijos literatūrine, bažnytine, akademinė, politinė ir ekonomine kronika. Iš arčiau pažinę Kvantos epochą, galėtume daugiau sužinoti ir apie Donelaičio bei kitų rašto žmonių socialinę ir kultūrinę aplinką lietuvių raštijos „aukso amžiuje“. Kiek šių eilučių autorei žinoma,

Olštynė lenkiškuoju kultūrologiniu aspektu knygą apie Karaliaučių rengia Danuta Bogdan.

Vyskupas Johanas Jakobas Kvantas yra viena ryškiausių ir kontroversiškiausių Baroko epochos virsmo Apšvieta asmenybių. Jis buvo įtakingas valstybės pareigūnas, paskirtas Rytų Prūsijos generaliniu superintendantu, konsistorijos tarėju, provincijos mokyklų ir bažnyčių inspektoriumi. Už Prūsijos sienų Kvantas garsėjo kaip talentingiausias savo šimtmečio vokiečių oratorius; daugiau kaip 50 metų jis tarnavo vyriausiuoju pamokslininku karaliaus dvare. Kvantas buvo pirmasis Karaliaučiaus universiteto teologijos profesorius (*primarius*); beveik 60 metų jis dėstė Teologijos fakultete, dešimt kadencijų buvo renkamas universiteto rektoriumi; jo paskaitų klausė Adomas Frydrichas Šimelpfenigis, Adomas Heinrichas Pilgrimas, Kristijonas Donelaitis, Gotfrydas Ostermejeris, Povilas Frydrichas Ruigys, Petras Gotlybas Milkus, trys jo sūnus (tarp jų – Kristijonas Gotlybas Milkus) ir kiti būsimieji lietuvių raštijos veikėjai. Keletą metų Kvantas dirbo Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaro inspektoriumi. Jis garsėjo kaip mokslo žmogus, itin domėjęsis istorija, teologija, Rytų kalbomis. Tai liudija gausūs jo literatūriniai darbai. Kvantas buvo Karaliaučiaus Senamiesčio (*Altstadt*) bibliotekininku; pats turėjo sukaupęs vieną turtingiausių anais laikais bibliotekų (apie 8 000 knygų). Įkūrus Karaliaučiaus Karališkąją vokiečių (mokslo) draugiją, Kvantas išrinktas pirmuoju jos prezidentu.

Per ilgą amžių Kvantui teko būti net keturių Prūsijos valdovų valdiniu. Jis gimė, valdant Brandenburgo didžiajam kurfiurstui Frydrichui Vilhelmui; į Karaliaučiaus universitetą įstojo Prūsijos paskelbimo karalyste metais (1701) ir stebėjo didžiojo kurfiursto įpėdinio, pirmojo Prūsijos karaliaus Frydricho I karūnavimo ceremoniją, vykusią Karaliaučiaus pilies bažnyčioje, ir šventės tęsinį universitete. Su trečiuoju Prūsijos valdovu, „kareivių karaliumi“ Frydrichu Vilhelmu I Kvantas ne kartą bendravo asmeniškai, buvo monarcho paskirtas rūpintis Prūsijos krašto atstatymu po maro,

tvarkyti įvairius religinius, švietimo ir Bažnyčios reikalus, taip pat rūpintis privalomojo mokymo įvedimu visoje provincijoje. Pradėjus į Prūsiją skverbtis karaliaus proteguojamam Halės pietizmui, Kvantas, palaikomas vietinės dvasininkijos, ryžtingai stojo ginti tradicinės Prūsijos Bažnyčios ortodoksinės pakraipos; už tai jis vienu metu netgi pateko karaliaus nemalonėn. Kvantas buvo visiškai reabilituotas, tik atsisėdus į sostą „apšviestajam“ karaliui Frydrichui II, arba Didžiajam, su kuriuo taip pat daug bendravo asmeniškai, net buvo kviečiamas persikelti į Berlyną prie karaliaus dvaro. Kvantas jaunystėje pergyveno Didįjį Prūsijos marą (1709–1710), o užimdamas atsakingus valstybės postus – Septynmetį karą (1756–1763) ir carinės Rusijos okupaciją. Jis sulaukė įspūdingo anais laikais amžiaus, 86 metų, ir iki pat gyvenimo pabaigos išliko veiklus ir aktyvus.

Martynas Liudvikas Rėza – kitos epochos žmogus. Jo pasaulėžiūrą formavo romantizmo idėjos, plitusios Vakarų Europoje XIX amžiaus pradžioje. Rėzos gyvenamoji epocha Rytų Prūsijoje buvo paženklinta lietuvių tautinio sąmoningumo kilimo iš vienos pusės ir augančio vokiečių patriotizmo bei stiprėjančios germanizacijos – iš kitos. Tokia dvilypė situacija vertė to meto Prūsijos šviesuolius rinkti, saugoti ir puoselėti lietuvių kalbos, literatūros ir tautosakos lobius ateinančioms kartoms. Šiame bare ypač reikšmingi Rėzos ir jo išugdytų auklėtinių (Frydricho Kuršaičio, Karlo Jordano, Oto Glogau ir kt.) nuopelnai.

Rėza taip pat buvo skiriamas į aukštus valstybinius postus, garsėjo kaip talentingas pedagogas, buvo pirmasis teologijos profesorius (*primarius*), 30 metų (iki mirties) dėstė universitete ir kartu vadovavo Lietuvių kalbos seminarui; paskirtas konsistorijos tarėju, jis kelis kartus ėjo universiteto rektoriaus ir Teologijos fakulteto dekano pareigas, buvo aktyvus Karaliaučiaus Karališkosios vokiečių draugijos narys. Rėza buvo reikšmingų istorinių įvykių liudininkas: matė baudžios Prūsijoje panaikinimą (1807), stebėjo Prūsijos karus su Prancūzija, kaip karo kapelionas vyko į frontą (1813–1814), taip pat turėjo valstybinių apdovanojimų. Mirė būdamas 54 metų.

Žvelgiant iš lietuvių literatūros ir kultūros istorijos pozicijų, Kvanto ir Rėzos indėlis religinės lietuvių raštijos plėtotei ir krikščioniškam Prūsijos valdinių lietuvių ugdymui anuo metu buvo bene didžiausias. Profesoriaus Kvanto rūpesčiu buvo parengta ir 1735 metais Karaliaučiuje išspausdinta pirmoji lietuviška Biblija, vadinamoji *Kvanto Biblija* (prieš tai jau buvo pasirodęs Kvanto suburtų vertėjų parengtas lietuviškas *Naujasis Testamentas*, 1727). Kvantui rūpinantis, kunigas Jonas Berentas parengė anuomet modernų ir populiarių lietuvišką oficialųjį giesmyną (1732), sėkmingai konkuravusį su lietuvišku pietistiniu giesmynu. Jis buvo daugybę kartų perspausdinamas ir dar XX amžiuje vadintas *Kvanto-Berento giesmynu*. Kunigams buvo išleista lietuviška agenda (1730). Pats menkai temokėjęs lietuvių kalbą, Kvantas rūpinosi Lietuvių kalbos seminaro steigimu Karaliaučiaus universitete (įst. 1718), pats parengė pirmą jo statutą (1723). Jis įtraukė gerai lietuvių kalbą mokėjusius seminaro klausytojus, teologijos studentus ir absolventus į lietuviškos raštijos rengimo darbą.

Beveik po šimto metų aktyviu lietuvių religinės ir pasaulietinės, filologinės ir originaliosios raštijos puoselėtoju tapo lietuviu save vadinęs teologijos profesorius Rėza, laikytas geriausiu to meto lietuvių kalbos mokovu. Jis iš esmės perredagavo *Kvanto Bibliją* (1755 metais buvo pasirodęs antrasis leidimas). Kruopščiai palyginęs lietuvišką vertimą su pirminiu tekstu originalo kalbomis, Rėza 1816 metais išleido ją trečią, o 1824 metais – ir ketvirtą kartą; kartu jis parengė filologinius redakcinius komentarus šiems leidimams. Nemenku jo nuopelnu reikia laikyti naują lietuviškos agendos leidimą (1830). Tapęs Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaro dėstančiuoju vadovu (1810), reorganizavo jo veiklą, paversdamas seminarą akademiinių lietuvių kalbos studijų centru, pats parengė antrąjį (1827) ir trečiąjį (1840) seminaro statutus, protegavo lietuvių kilmės ar gerai lietuvių kalbą mokančius būsimočius sielovadininkus, aktyviai gynė lietuvių kalbos teises viešajame gyvenime.

J. J. Kvantas ir M. L. Rėzos likimai pažymėti ta pačia liūdna žyme. Jų amžinojo poilsio vietos Karaliaučiuje sunaikintos. Kvantas buvo palaidotas jo paties rūpesčiu atstatytoje Haberbergo bažnyčioje. Per Antrąjį pasaulinį karą pastatas buvo smarkiai sugriautas, o vėliau – sulygintas su žeme. Neiškilo nė Karaliaučiaus pilis su bažnyčia, kurioje Kvantas sakydavo garsiuosius pamokslus, o senojo universiteto vietoje stūkso tik paminklinis akmuo. Ant Rėzos kapavietės pastatytas vaikų darželis. Liko tik jo kapo ir paminklinio akmens nuotrauka. Juos sieja dar vienas bendras bruožas. Abu vyrai buvo nevedę, jie nepaliko įpėdinių.

Ką naujo apie šiuodu asmenis atskleidė paieškos užsienio archyvuose ir mokslinėse bibliotekose?

Daugiausia malonių atradimų pateikė dvi Berlyno saugyklos – Slaptasis valstybinis Prūsijos kultūros paveldo archyvas (*Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz zu Berlin*, toliau: GStA PK) ir Valstybinė Prūsijos kultūros paveldo biblioteka (*Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz zu Berlin*, toliau: SBB PK); nemažai įdomių vertingų bylų rasta Valstybiniame Lenkijos archyve Olštynė (*Archiwum Państwowe w Olsztynie*, toliau: APO). Keletas dokumentų ir leidinių aptikta Olštyno istorijos mokslo tyrimų institute (*Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego*), Torunės Mikalojaus Koperniko universiteto bibliotekoje ir rankraštyne, Halės Franke's įstaigų (*Frankesche Stiftungen*) bibliotekoje, taip pat Vormso ir Getingeno bibliotekose, Centriniam Evangelikų archyve Berlyne (*Zentrales Evangelisches Archiv zu Berlin*), Liuneburgo Šiaurės Rytų Europos Kultūros ir istorijos instituto bibliotekoje ir Humboltų universiteto bibliotekoje Berlyne.

NEŽINOMAS MARTYNO LIUDVIKO RĖZOS KŪRYBINIS PALIKIMAS

Prieš keletą metų ieškant archyvinės medžiagos studijai apie Karaliaučiaus universitete veikusį Lietuvių kalbos seminarą (1718–1944) Berlyno (GStA PK) ir Olštyno (APO) archyvuose, autorei pavyko

aptikti didelius pluoštus niekur neskelbtų M. L. Rėzos rankraščių. Išlikusiosiose storose Lietuvių kalbos seminaro bylose gausu Rėzos ranka kaligrafiškai surašytų dokumentų. Tai atskaitos, kurtos pasibaigus semestru ir su klausytojų sąrašais siųstos švietimo ministrui į Berlyną, Rėzos laišakai karaliui, universiteto konsistorijai, kiti tarnybiniai raštai, seminaro bibliotekos knygų sąrašai ir kt. Šie dokumentai ištiesai niekur nepublikuoti, išskyrus du rankraščius. Juos iššifravo, išvertė ir parengė šio straipsnio autorė.

Pirmasis – Olštyne (APO) saugoma dvidešimties puslapių Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaro istorinė apybraiža *Geschichte und Verfassung des litthauischen Seminariums auf der Universität Königsberg*, 1811. Apie tą dokumentą iki šiol nebuvo žinoma. Apžvalgą Rėza rašė, remdamasis kai kuriais šiandien jau neišlikusiais dokumentais iš tuometinio Karaliaučiaus slaptosios archyvo². Rankraštis parašytas tuomet, kai kilo reali grėsmė paties seminaro egzistavimui. Jis nebuvo skirtas spausdinti, tai – Prūsijos vyriausybei pateikta medžiaga, turėjusi įrodyti seminaro naudą religiniam krašto gyvenimui ir būtinybę jį pertvarkyti bei sustiprinti.

Antrasis įdomus dokumentas, rastas tame pačiame archyve – 1797 metais vizituotojų akivaizdoje iš vokiečių kalbos į lietuvių versta antroji Dovydo psalmė³. Šis vertimas buvo anuometinio studento ir Lietuvių kalbos seminaro docento Rėzos lietuvių kalbos žinių patikrinimas. Neatsiradus lietuvių kalbos mokovo Karaliaučiuje, Rėzos rašto darbas buvo nusiųstas į Trempus aštuoniasdešimtmečiui kunigui Gotfrydui Ostermejeriui, neseniai Karaliaučiuje pasirodžiusios naujos lietuvių kalbos gramatikos (1791) autoriui. Egzamino lape

² Martynas Liudvikas Rėza, *Lietuvių kalbos seminaro istorija*, originalo tekstą parengė, iš vokiečių kalbos vertė, tekstologines pastabas, įvadą bei komentarus parašė ir asmenvardžių bei vietovardžių rodyklę sudarė Liucija Citavičiūtė, (*Ištakos*), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.

³ „Gotfrydo Ostermejerio taisyta Liudviko Rėzos į lietuvių kalbą versta Dovydo psalmė“, in: *Keturi Gotfrydo Ostermejerio rankraščiai*, (*Historiae Lituaniae Fontes minores*, [t.] 3), sudarė Vilija Gerulaitienė, straipsnius parašė Vilija Gerulaitienė ir Liucija Citavičiūtė, Vilnius: Žara, 2002.

tikrintojas parašė kritinių pastabų, o teksto pabaigoje pridėjo beveik pusės puslapio apimties teigiamą jaunojo Rėzos lietuvių kalbos žinių įvertinimą ir draugišką paskatinimą. Šis autografas leido patvirtinti, kad Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje saugomas ir iki šiol anoniminiu laikytas rankraštis apie lietuviškos Biblijos vertimus *Historische Nachrichten von der littauischen Bibel*, kuriuo vėliau naudojosi Rėza, rašytas Gotfrydo Ostermejerio ranka.

Užsienio archyvuose jau surasta daugiau kaip 150 lapų nežinomų Rėzos rankraščių. Beveik visi jie lituanistinės tematikos. Paieškos tęsiasi. Dar laukia didelis darbas, dokumentus reikia šifruoti, versti, parengti jiems komentarus. Iš šios medžiagos, pridėjus Lietuvos mokslo bibliotekų Rankraščių skyriuose ir Mokslų akademijos Rankraščių skyriuje Rėzos archyve saugomus dokumentus, susidarys savarankiškas rankraščių tomas.

Filologinį *Raštų* tomą sudarys svarbiausi filologiniai Rėzos leidiniai: Biblijos redagavimo komentarai (dvi knygos), *Lietuviškos Biblijos istorija*, filologinio pobūdžio studijos, įvadiniai straipsneliai vokiečių ar lietuvių kalbomis lietuviškuose religiniuose ir grožinės literatūros leidiniuose ir kt., randami Lietuvos mokslinėse bibliotekose (ypač turtingi šiuo požiūriu Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Retų spaudinių ir Rankraščių skyriaus fondai). Užsienio bibliotekose buvo peržiūrėti svetur saugomi egzemplioriai, ieškant rankraštinių įrašų, anspaudų, dovanojimo įrašų ir kt., tačiau kol kas nieko reikšmingesnio rasti nepavyko. Litunistiniai filologiniai Rėzos raštai parašyti daugiausia vokiečių kalba su lotyniškais, graikiškais, arabiškais, aramėjiškais ir hebrajiškais intarpais, jie dar neversti ir neskelbti, išskyrus autorės parengtą vieno veikalo vertimą⁴.

Dar viena reikšminga, nors ir negausi Rėzos kūrybinio palikimo dalis, beje, nefunkcionuojanti mokslo apyvartoje – teologiniai raštai (disertacijos ir traktatai). Jie parašyti lotynų kalba su įterptais Rytų senųjų kalbų

⁴ „Liudvikas Rėza, *Lietuviškos Biblijos istorija*“, iš vokiečių kalbos vertė Liucija Citavičiūtė, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 23, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007, p. 195–274.

žodžiais ir frazėmis ir taip pat nėra iki šiol nei versti, nei publikuoti. Apie kai kuriuos traktatus buvo žinoma iš antrinių šaltinių, todėl paieškos neatrodė beviltiškos. Iš pastaraisiais metais surastos medžiagos susidarytų atskiras vidutinio dydžio teologinio turinio *Raštų* tomas.

Kas čia turima galvoje? Du išspausdinti Rėzos teologiniai traktatai rasti Mokslų akademijos bibliotekoje Vilniuje. Tai *De parallelismo sententiarum poetico in libris Novi Foederis obvio, sectio prior: Dissertatio hermeneutica quam auctoritate s.v. ordinis theologici pro summis quos dicunt in theologia honoribus, praeside viro summe reverendo, doctissimo Ioh. Christophoro Wedeke, theol. doct. et prof. ord. reg. a consiliis consist. aulico supremo etc. d. 19. April. MDCCCXI publice defendet Ludovicus Gedeminus Rhesa, doct. philol. et lib. art. mag. prof. theol. p.e.o. desig. verbi diu. minist. in arce Fridriciana et legionis torment. contra oppositentes iuvenes humanissimos Ionnem Fridericum Wilhelmum Barz, Colberg. Pommeran. th. c., Eduardum Wilhelmum Anderson, Lituani. Bor. th. c.* (Regiomonti: Typis Hartungianis, 1811) ir *De parallelismi poetici usu in libris N. T. interpretandis, sectio posterior: Dissertatio hermeneutica quam auctoritate s.r. theologorum ordinis pro loco prof. theol. in Acad. Albertina rite capessendo d. 26. Aprilis. MDCCCXI. publice defendet Ludovicus Gedeminus Rhesa, theol. et philos. doct. prof. th. p.e.o. desig. past. in arce Fridriciana et legionis torment. assumpto ad respondendum socio, iuvene ornatissimo, Ioanne Carolo Tomascig, Rastenburg. Boruss. th. c., oppositentium partes susceperunt iuvenes humanissimi, Mauritius Iulius Eduardus Kartscher, Strehlen. Siles. th. c. et Ioannes Simon Weiss, Rastenb. Boruss. th. c.* (Regiomonti: Typis Hartungianis, 1811).

Du traktatai aptikti Berlyno archyve (GStA PK); viename iš jų išspausdinta Rėzos autobiografija. Tai *Supplementorum ad Buxtorfii et Wolfii diatribas de abbreviaturis hebraicis sylloge I, qua lectiones cursorias a viro plurimum ceuerendo, M. Ludovico Rhesa, theol. prof. extra ord. designato et v.d.m. in arce Fridericiana, publice habendas indicit d. Sam. Theoph. Wald, collegii Fac. theol. h.s. decan.* (Regiomonti: Typis Hartungianis, 1810; su Rėzos autobiografija p. 11–15) ir *De*

primis vestigiis religionis Christianae inter Lithuanos propagatae, sectio prior: in dierum Pentecostalium piam memoriam scripta et Academiae Regiomontanae ciuibus a prorectore, cancellario, direttore et senatu exhibita, Regiomonti die III. a. Idus Maji, a. MDCCCX ([Regiomonti: Typis Hartungianis ?], 1810).

Keturi traktatai rasti Berlyno bibliotekoje (SBB PK). Tai *De trium Euangeliorum in canone Novi Testamenti priorum fonte ac origine: Dissertatio critica, auctoritate s.r. ordinis theologorum pro loco in eodem rite occupando d. XV. Aprilis MDCCCXIX., ab hora X. in auditorio maximo publice defedent Ludovicus Jedeminus Rhesa, theol. et philos. doct. theol. prof. publ. ord. design., respondente Francisco Benjamino Fuerchtegott Bobrik, cand. minist. verb. div. e Prussia occidentali, et opponentibus Joanne Carolo Friderico Engel, theol. cand. Regiomontano, Carolo Friderico Skreczka, theol. cand. Lyccensi, Gustavo Henrico Monbilly, theol. cand. Lithuano* (Regiomonti: Typis Academicis Hartungianis, 1819); *Observationum exegetico-criticarum in Vaticinia Ezechielis specimen primum, quo lectiones cursorias a viris plurimum reuerendis Ludovico Augusto Kaehler theol. prof. ord. design. regis a consiliis consistor. superintend. et eccles. Loebenicensis v.d.m. et Augusto Hahn philos. d. et l.a.m. theol. prof. extraord. design. Societatis histor. theol. Lipsiensis sodali, dieb. VII. et VIII. Octobr. hor. XI. in auditorio Societatis Teutonicae publice habendas indicit d. Ludovicus Jedeminus Rhesa colleg. facult. theol. h.t. decanus* (Regiomonti Borussorum: Typis Hartungianis, 1819); *De religionis Christianae in gente Lituanorum initiis, sectio tertia: Programma, feriis Pentecostalibus Academiae Regiomontanae ciuibus a prorectore, cancellario, direttore atque senatu Academico propositum, anno MDCCCXX* (Regiomonti: Typis Academicis Hartungianis, 1820) ir *Historiae anabaptistarum et sacramentariorum in Prussia, partic. III., auctore Ludov. Rhesa, theol. d. et prof. primar., Facult. theol. sen., consist. reg. a consil. cet.*⁵

⁵ Išspausdinta leidinyje: *Natalitia Jesu Christi anni MDCCCXXXVIII pie celebranda civibus Academicis indicunt prorector, director et senatus Academiae Regiomontanae, Regiomonti: Typis Academicis Hartungianis, 1838.*

Ketinama sukaupti ir visą Rėzos poetinę kūrybą. Vokiškų eilėraščių dvitomis *Prutena oder vaterländische Lieder und Dichtungen* (1809 ir 1823) į lietuvių kalbą dar nėra išverstas; turime tik kelių eilėraščių publikacijas, pasirodžiusias praėjusio šimtmečio lietuvių periodikoje. Beje, Rėzos poezija pastaruoju metu sulaukia dėmesio. Štai prieš trejus metus Kaliningrado leidykla „Kladezj“ išleido Rėzos eilėraščių rinktinę *Prutena, Prussija* (į rusų kalbą vertė Sema Simkinas)⁶. Šioje publikacijoje greta vertimo pateikiamas vokiškas originalas. Sprendžiant iš padėkos knygos pradžioje, prie šios publikacijos parama ir lėšomis prisidėjo Lietuvos Respublikos generalinis konsulas Kaliningrado srityje, LR Kultūros ministerija, Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas prie LR Vyriausybės ir LR generalinio konsulato Kaliningrado srityje kultūros atašė p. Arvydas Juozaitis. Kultūrinę kaimynų iniciatyvą galima tik sveikinti. Lietuvoje panašaus turinio darbai irgi jau prasidėjo: šiuo metu *Pruteną* į lietuvių kalbą verčia talentingas poetas ir įgudęs vertėjas Antanas A. Jonynas.

Rėzos poezijos tomą papildys Berlyno bibliotekoje (SBB) surastas vokiškas eilėraštis, parašytas 1819 metais, minint reformacijos jubiliejų Karaliaučiuje, o tos pačios bibliotekos Muzikos skyriuje rastas ir kitas vokiškas eilėraštis *Morgenhymne*, parašytas 1817 metais ir dedikuotas Prūsijos kunigaikštieniui. Iki šiol nepavyko rasti dar kelių Rėzos eilėraščių, žinomų tik iš pavadinimų ir nepatekusių į *Pruteną*.

Lietuvišką poetinę Rėzos kūrybą numatomame poezijos tome pristatys du kūrinių. Vienas iš jų – tai 1823 metais hegzametru sukurtas eilėraštis „Šimtus jau metus“, skirtas Lietuvių kalbos seminaro šimto metų jubiliejui. Originalas saugomas Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje. Kūrinėlis pirmą kartą publikuotas, praėjus beveik šimtmečiui po Rėzos mirties⁷. Kitą eilėrašį „Prasta giesmelė“, skirtą Tilžės taikos sutarčiai paminėti,

⁶ Людвиг Реза, Пруссия=Prutena, поэтический перевод Сэма Симкина, Калининград: Издательство „Кладезь“, 2005.

⁷ Vaclovas Biržiška, „Nežinomi senieji lietuviški tekstai“, in: *Tauta ir žodis*, 1931, Nr. 7, p. 305–307.

išspausdintą 1807 metais, Vokietijoje surado Domas Kaunas⁸. Spėjama, kad Rėzos lietuviškų eilėraščių būta ir daugiau, tačiau jų iki šiol nepavyko rasti.

Vertindami Rėzos kūrybinį palikimą, retai kada kalbame apie jo poezijos vertimus. Lituanistikai ir lietuvių tautosakai reikšmingi Rėzos vertimai į vokiečių kalbą, išspausdinti su kitais publikuotais lietuviškais tekstais, pavyzdžiui, Donelaičio *Metais* (1818) ir *Dainų* rinkiniu (1825). Mažiau žinomi Rėzos vertimai iš lotynų kalbos. Čia minėtinas Horacijaus odžių vertimas į vokiečių kalbą. Šis nedidelis, vos kelių puslapių leidinėlis, Lietuvoje nėra žinomas; surastas ir užsaitytas Vormso bibliotekoje, jis artimiausiu metu pasieks Vilnių.

Lietuvių kultūros istorijai svarbūs kiti Rėzos darbai ir pamatinių Europos kultūros tekstų vertimai į lietuvių kalbą. Pirmiausia minėtinas kruopštus lietuviškos Biblijos redagavimas, lyginant lietuviškąjį vertimą su Šventojo Rašto tekstais originalo (hebrajų ir graikų) kalbomis. Šis jo darbas laikytinas iš esmės nauju Biblijos vertimu. Iš grožinės literatūros Rėza išvertė į lietuvių kalbą keletą vokiškų Christiano Fiurchtegoto Gelerto ir graikiškų Ezopo pasakėčių. Jos išspausdintos kartu su Donelaičio pasakėčiomis (1824).

Negali būti pamirštas nė Rėza tautosakininkas. Vertėtų iš naujo parengti ir publikuoti jo *Dainų* rinkinį. Paskutinis leidimas pasirodė 1958 metais⁹; juo iki šiol naudojasi Klaipėdos krašto folkloriniai ansambliai. Reikėtų išleisti jungtinį dainyną su šiame rinkinyje nepublikuotomis dainomis iš Rėzos archyvo. Pastarąsias yra parengęs ir paskelbęs Albinas Jovaišas 1964 metais¹⁰. Naujesnių leidimų iki šiol neturime. Tautosakos tome turėtų būti ir keturi vokiečių kalba parašyti teoriniai Rėzos svarstymai apie lietuvių liaudies dainas. Yra

⁸ „Lietuviškas eilėraštis Europos karo nugalėtojų monumente“, in: Domas Kaunas, *Knygos dalia: Mažosios Lietuvos knygos istorijos tyrinėjimai*, Vilnius: Pradai, 1999, p. 181.

⁹ Liudvikas Rėza, *Lietuvių liaudies dainos*, [d.] 1, parengė J. Jurginis ir B. Kmitas, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958.

¹⁰ Liudvikas Rėza, *Lietuvių liaudies dainos*, [d.] 2, parengė A. Jovaišas, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1964.

tik keletas išverstų fragmentų, paskelbtų praėjusio amžiaus viduryje ar net pradžioje. Manome, kad šiame tome turėtų atsirasti vietos ir Rėzos *Dainų* rinkinio recenzijoms. Keletas jų jau išversta į lietuvių kalbą ir yra Lietuvos bibliotekose, bet galima manyti, kad jų būta daugiau. Ši mūsų spėjimą sutvirtina trys recenzijos, rastos Berlyno bibliotekoje (SBB): anoniminė, išspausdinta Leipcige 1827 metais; Jacobo Grimo recenzija, publikuota Getingeno laikraštyje 1826 metais ir Fr. Hoepkerio atsiliepimas, paskelbtas Berlyne 1826-aisiais. Šiuo metu jau turime septynias *Dainų* recenzijas; apie kitas žinoma iš antrinių šaltinių, tad paieškos tęsiasi. Taip pat žinome, kad tautosakos reikalais Rėza susirašinėjo su Endrikiu Budriumi, Vilhelmu Berbomu, rašė Johanui Volfgangui fon Getei. Tikėtina, kad laiškų tautosakine tematika būta ir daugiau. Surasti jie papildytų atskirą Rėzos tautosakos darbų tomą.

Reikšmingas Rėzos nuopelnas – lietuvių autorių originaliosios literatūros publikavimas. Galvojant apie pastarąjį, nekyla abejonių, kad būtina iš naujo išleisti Rėzos parengtų Donelaičio *Metų* faksimilę su išverstais į lietuvių kalbą parengėjo komentarais ir įvadu, taip pat visas šešias Donelaičio pasakėčias, išspausdintas kartu su graikiškų ir vokiškų pasakėčių vertimais. Kai kurie tyrėjai spėja, kad Rėza parengė spaudai ir pirmąją lietuvišką istorinę poemą – *Pilkainis*, sukurta K. G. Milkaus. Tai yra tikėtina, tačiau kol kas įrodymui stinga patikimų duomenų.

Į atskirą solidų tomą gultų istoriografiniai Rėzos raštai. Tai du vokiški veikalai, esantys Lietuvoje. Pirmasis – tai *Žinios iš karo kapeliono dienoraščio* (1814). Šis veikalas yra gana profesionaliai išverstas ir jau publikuotas¹¹. Antrasis – apie 500 puslapių Rytų ir Vakarų Prūsijos kunigų presbiteriologyno dvitomis (1834), pratęsiantis ir papildantis Danieliaus Heinricho Arnolto XVIII amžiuje parengtą presbiterio-

¹¹ Liudvikas Rėza, *Žinios ir pastabos apie 1813 ir 1814 metų karo žygius iš vieno Prūsijos armijos kapeliono dienoraščio: Mūšių, kurių liudininku teko būti pačiam autoriui, aprašymai*, išvertė Rapolas Šaltenis, (*Ištakos*), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000.

logyną, kuris, beje, taip pat nėra nei verstas, nei publikuotas, tačiau Mažosios Lietuvos tyrėjams galėtų tapti parankine darbo knyga.

Šiuo metu stinga apie 3% Rėzos tekstų, apie kuriuos žinoma iš kitų šaltinių. Užsienio archyvai ir mokslo bibliotekos dar gali pateikti netikėtumų, tad paieškas verta tęsti, plečiant jų lauką ir tiriant Čekijos, Anglijos, Švedijos, JAV archyvus ir bibliotekas. Atradimų galima tikėtis, atidžiai pasidairius po kitus Vokietijos bei Lenkijos miestus.

Gali būti, kad nežinomos medžiagos Rėzos *Raštų* daugiatomiu saugoma privačiose kolekcijose. Šia proga norime kreiptis į visus Mažosios Lietuvos tyrėjus, to krašto mylėtojus ir bibliofilus ir maloniai prašyti apie tokius leidinius ar rankraščius pranešti Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Senosios literatūros skyriui bei šių eilučių autorei.

SEKANT JOHANO JAKOBO KVANTO PĖDSAKAIS

Medžiagos apie vyskupą Johaną Jakobą Kvantą ir jo epochą rinkimas dar tik įsibėgėja. Esminius biografijos faktus ir bibliografiją, tiesa, gana bendrais bruožais, pateikė anksčiau minėti autoriai – L. E. Borovski's, L. Gilde ir A. Nietzki's. Tačiau jų akcentai skirtingi, vertinimai nevienodi ar net prieštaringi, o lietuviškoji vyskupo veikla nušviesta labai menkai.

Berlyno archyve pavyko aptikti naujų duomenų Kvantą biografijai ir kūrybai, Olštynė – nemažą pluoštą jo rankraščių, o Torunėje – didelės apimties nežinomą Kvantą pamokslų rinkinį. Keletas straipsnių apie Kvantą gyvenimą ir kūrybą jau publikuota Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto periodiniame leidinyje *Senoji Lietuvos literatūra*¹². Kol kas daugiausia rasta šaltinių, nušviečiančių pastoracinę

¹² Liucija Citavičiūtė, „Johanas Jakobas Kvantas Karaliaučiuje XVIII a.: Skiriama 320-osioms gimimo metinėms“, in: *Senosios raštijos profiliai, (Senoji Lietuvos literatūra, kn. 20)*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 73–124; idem, „Prielaidos lietuviškos knygos plėtotei Karaliaučiuje pirmajame

Kvanto veiklą. Didžioji dalis dokumentų saugoma Lenkijoje – Olštynėje ir Torunėje. Kaip žinia, Kvantas buvo talentingas oratorius, pasižymėjęs ypatingais aktoriniais sugebėjimais. Be to, jis neleido spausdinti savo pamokslų, nes manė, kad atskyrus tekstą nuo sakymo, tekstas neišvengiamai prarasiąs žavesį ir įtaigą. Kvanto pamokslai buvo nusirašinėjami ir net pardavinėjami, taigi tekstų vis dėlto yra išlikę. Vienas solidus rankraštinis vokiškų Kvanto pamokslų tomas buvo aptiktas Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje, kitas – Torunėje, Mikalojaus Koperniko universiteto bibliotekoje. Abu tomai dar nėra ištirti. Nėra nustatytas ir santykis tarp jų. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad tekstai užrašyti ne Kvanto ranka. Būtų prasminga išversti juos į lietuvių kalbą ir parengti visų žinomų Kvanto pamokslų rinkinį. Iki šiol lietuvių kalba neturime nė vieno Kvanto pamokslu, o juk jis ilgus dešimtmečius dėstė homiletiką Karaliaučiaus universitete, taigi darė didžiulę įtaką būsimiesiems lietuvių sielovadininkams, tarp jų – ir Donelaičiui. Toks pamokslų rinkinys paskatintų mokslininkus atkreipti dėmesį į XVIII amžiaus Mažosios Lietuvos homiletinę literatūrą.

Pamažu kaupiama medžiaga, leisianti pažvelgti ir į kitas Kvanto visuomeninės ir kūrybinės veiklos sritis. XVIII amžiaus Karaliaučiaus socialinį, politinį, kultūrinį, akademinį ir bažnytinį gyvenimą geriausiai atskleidžia vokiečių autorių tyrimai, beje, taip pat kontroversiški. Reikia pažymėti, kad pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, „ištrynusiam“ Prūsiją iš politinio ir geografinio Europos žemėlapiu, Prūsijos ir „prūsiškumo“ tema viešojoje erdvėje tapo mažai pageidaujama. Situacija ėmė keistis praėjusio amžiaus pabaigoje, griuvus Berlyno sienai. 2001 metais minint 300-ąsias Prūsijos Karalystės įkūrimo

XVIII amžiaus dešimtmetyje: Sekant Johano Jakobo Kvanto biografijos pėdsakais“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 22, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 239–266; idem, „XVIII amžiaus studentų atminimo albumėliai – universitetų dvasinio gyvenimo liudininiai (sekant Johano Jakobo Kvanto biografijos pėdsakais)“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 23, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007, p. 81–105.

metines, pasirodė nemažai žinomų anuomet Rytų ir Vakarų Vokietijos istorikų darbų: studijų, straipsnių rinkinių ir monografijų, iš naujo įvairiapusiškai įvertinusių unikalios ir tragiško likimo valstybės egzistenciją. Mūsų tikslas būtų pabandyti atskleisti šios valstybės vidines ir išorines aplinkybes, veikusias lietuvių literatūros, kultūros ir pačios lietuviškos dvasios apraiškas vokiečių valstybėje XVIII amžiuje.

KITA LITUANISTINĖ MEDŽIAGA

Berlyno Slaptajame archyve (GStA PK) pavyko aptikti ir kitų lituanistus dominančių dalykų. Iš reikšmingesnių dokumentų – tai Zygfrydo Ostermejerio ir Povilo Ruigio rašyti prašymai stipendijai su parašais – vieninteliai iki šiol žinomi šių asmenų autografa. Apie surastą Gotfrydo Ostermejerio autografą jau minėta anksčiau. Rastas dokumentas su lietuvių raštijai nusipelnusių kunigų – Adomo Heinricho Pilgrimo, Hiobo Naunyno, Martyno Šimelpfenigio – parašais po kolektyviniu laišku karaliui Frydrichui Vilhemui I (1723) ir kt.

Vertingu galime pavadinti dar vieną surastą dokumentą. Tai – Danieliaus Kleino laiškas didžiajam kurfiurstui Frydrichui Vilhelmui, rašytas 1659 metais. Šis laiškas, regis, vienintelis tokios didelės apimties Kleino autografas (3 smulkiai prirašyti lapai po 30–40 eilučių kiekviename). Jame plačiau kalbama apie rengiamą giesmyną (išsp. 1666), minima jau išspausdinta pirmoji lietuvių kalbos gramatika (1653), jos vokiška santrauka (1654) ir parengtas žodynas (apie pastarąjį žinojome tik iš amžininkų paminėjimų). Kai kurie tyrėjai spėja, kad XVII amžiaus anoniminis rankraštinis lietuvių–vokiečių žodynas *Lexicon Lithuanicum*, saugomas Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje, kaip tik ir esąs Kleino žodynas. Vertėtų atlikti grafologinę abiejų raštijos paminklų ekspertizę ir sužinoti, kaip yra iš tikrųjų.

Užsienio archyvuose ir bibliotekose yra nerastų ir netirtų lituanistinių dokumentų. Jų paieškos atima daug laiko, bet kiekvienas, net ir

menkas iš pažiūros, atradimas ženkliai papildo turimą senosios lietuvių raštijos vaizdą. Ieškodami, tirdami, ką suradome, ir publikuodami šį Vidurio ir Rytų Europos kultūros paveldą, mes ne tik praturtiname modernią lietuvių kultūrą, bet darsyk pareiškiamo apie save kaip priklausančius Europos kultūrai žmones: juk būti europiečiu pirmiausia reiškia įsisavinti vertingą *kitų* patyrimą ir taip į prasmingą *laikų ryšulį*, vieno Viduramžių autoriaus žodžiais betariant, su pastovumo nestingamia būtove surišti savą labilų ir judrią epochą.